

Віталій Конопля

Нова інтерпретація матеріалів середнього культурно-хронологічного горизонту поселення Винники-Лазки

Багатошарове поселення, яке крім лендель-полгарської культурно-історичної спільності пов'язане з культурами трипільською, лійчастого посуду, шнурової кераміки, тшчинецько-комарівською і ранньоскіфського часу, відкрите М. Бандрівським весною 1991 р. До початку досліджень воно зазнало досить відчутних руйнувань внаслідок земляних робіт по спорудженню котловану водосховища. Рятівними розкопками, здійсненими як під керівництвом автора відкриття, так і експедицією Львівського держуніверситету ім. І. Франка, яку очолював М. Пелешишин, охоплено майже 400 кв.м більш-менш уцілілої площі пам'ятки [Бандрівський, 1992, с.15].

Місцезнаходження розташоване на лівому березі Маруньки на відстані 0,8-1,0 км на південний схід від кільцевої дороги і займає невисокий останець овальної форми серед заплави, за 0,2 км від сучасного русла річки. Культурний шар поселення залягав до глибини 0,75 м від денної поверхні, в середній і нижній верствах лугового чорнозему. Під ними зафіксовано вохристо-жовті відклади алювію (намулу), що на рівні – 1,10 м переходили у материкову товщу блакитно-сірого оглеєного супіску. Простежено три культурно-хронологічні горизонти. Нижній, пов'язаний з неолітом, репрезентує пласт сіро-попелястого опідзоленого суглинку, який відмічено на глибині 0,60-0,75 м від денної поверхні; середній, що містив знахідки періоду енеоліту і доби бронзи, характеризує пласт чорного гумусованого суглинку товщиною до 15 см. Їх перекривав орний шар лугового чорнозему з матеріалами ранньозалізного віку.

З поселенням лендель-полгарської культурно-історичної спільності, крім артефактів з глини, кременю, каменю, остеологічних решток свійських і диких тварин, пов'язані півземлянка і господарська яма.

На підставі опису матеріалів із середнього культурно-хронологічного горизонту пам'ятки Винники-Лазки М. Бандрівський дійшов висновку про належність їх до періоду ранньої бронзи, мотивуючи це певними особливостями *„...характерного крем'яного інвентарю і багатого керамічного комплексу з його дуже різноманітними та оригінальними орнаментними мотивами”* [Бандрівський, 1992, с.21]. На думку дослідника, *„вже побіжний огляд кераміки, дозволяє ствердити, що прямих аналогій їй у комплексах ранньобронзових культур України немає. Основна частина матеріалу є досить специфічна. Для неї важко також знайти прямі паралелі у культурах суміжних територій. Це ускладнює, очевидно, їх культурне і хронологічне визначення. Втім, певні аналогії, які знаходимо в моравсько-австро-словацькому колі груп унетицької культури, дозволяють розглядати винниківський комплекс, як приналежний до кола центрально-європейських культур епохи ранньої бронзи”* [Бандрівський, 1992, с.21]. Не вдаючись до полеміки з М. Бандрівським стосовно правомірності віднесення цього комплексу до першої половини II тис. до н.е., вкажемо, що ним вірно визначено, хоча й односторонньо, шлях пошуку аналогій кераміки у напрямку до Центральної Європи. Інші культурно-хронологічні трактування матеріалів, на жаль, не відповідають дійсності.

По-перше, крем'яні знахідки („характерний крем'яний інвентар” – за Миколою Бандрівським) є типово енеолітичним, бо, з одного боку, в унетицькій культурі майже невідомі вироби з кременю, а з другого – в ранньому періоді доби бронзи започаткувались зовсім інші,

на противагу енеоліту, техніка, технологія і типологія виготовлення артефактів з цього виду сировини.

По-друге, посуд з цього комплексу має чимало аналогій не тільки серед пам'яток лендель-полгарської культурно-історичної спільності території Польщі, Словаччини, Чехії та Угорщини, але й Західної Волині і Верхнього Подністер'я.

По-третє, керамічні матеріали поселення, що визначаються М. Бандрівським як однорідні і приналежні до періоду ранньої бронзи, насправді різнокультурні і відносяться, як повідомлялось вище, до ряду старожитностей енеоліту і доби бронзи.

Півземлянка мала близьку до прямокутника форму із заокругленими кутами і сягала глибини 1,30-1,75 м від денної поверхні, а на час спорудження – 1,0-1,2 м. Довжина житла становить 7,2 м, ширина – 3,8-4,0 м. Довшою віссю воно орієнтоване по лінії схід-захід. Північна стінка споруди майже пряма, а контури протилежної встановити не вдалось з огляду на її часткове руйнування сучасним котлованом водосховища.

Вздовж першої з них знаходилося материкове підвищення (лежанка ?) довжиною біля 5,5 м, шириною – 1,2 м, висотою – майже 0,3 м. Добра збереженість останця, посередині і з внутрішнього краю якого уціліло кілька ямок від стовпчиків, наводять на думку, що це місце було облицьоване дерев'яними плахами чи плетінкою з прутів [Бандрівський, 1992, с.16].

Долівка житла рівна і майже на всій площі покрита шаром темно-коричневого суглинку, що містив золу, кістки тварин і уламки кераміки. В дослідженій частині півземлянки зафіксовано дев'ять великих стовпових ям, розміщених по її периметру і в центрі. З огляду на часткове знищення споруди сучасними будівельними роботами їх кількість, безперечно, могла бути більшою. П'ять стовпів в східному секторі житла правдоподібно підтримували перекриття даху. Розташування господарських ям в півземлянці, а також різна концентрація знахідок дали підставу М. Бандрівському гіпотетично розділити її на дві половини: західну – з меншою концентрацією речового матеріалу (спальну) і східну – господарську [Бандрівський, 1992, с.16]. В останній досліджено з'єднані між собою ями, що утворювали один об'єкт розміром 3,10 x 2,30 м. Їх контури простежено на глибині 0,8 м від денної поверхні. Споруди мали майже вертикальні стінки, які плавно переходили в рівну долівку. Глибина більшої ями сягала рівня 1,25 м, меншої – 1,40 м.

З південного і східного країв об'єкта виявлено сліди від трьох дерев'яних стовпів діаметром 0,18-0,20 м, котрі спільно з опорним кутовим стовпом житла входили у каркасну конструкцію стін [Бандрівський, 1992, с.16].

У заповненні ям знаходилась переважна більшість знахідок, які траплялись у товщі чорного гумусованого суглинку по всій її глибині. Серед здобутого матеріалу переважали уламки посуду, які доповнювали цілі і фрагментовані крем'яні артефакти, відходи їх виробництва, кістки свійських і диких тварин, розтирачі і пошкоджені від використання зернотерки з каменю, шматки обпаленої глини.

За 4 м на північний захід від житла, на глибині 0,45-0,75 м від денної поверхні відкрито господарську яму діаметром близько 1,70 м. У темно-коричневому суглинку, що її заповнював, знайдені крем'яні відщепи, уламки платівок і фрагменти двох горщиків.

Найбільш масовими знахідками на поселенні лендель-полгарської культурно-історичної спільності Винники-Лазки є уламки ліпного посуду, глиняна маса якого у значній більшості містить подрібнений шамот і, в меншій мірі, товчений вапняк і пісок. Кераміка випалена недоброякісно, на що вказують темні плями на її світло-коричневій і коричневій поверхні. Без сумніву, випал посудин здійснювався не в гончарних горнах, а відбувався під відкритим небом

на вогнищах. Керамічний комплекс, не дивлячись на його погане збереження, можна розділити на дві основні, за кількістю, групи. Це, миски і горщики різних модифікацій. Поодинокими є чаші та амфори.

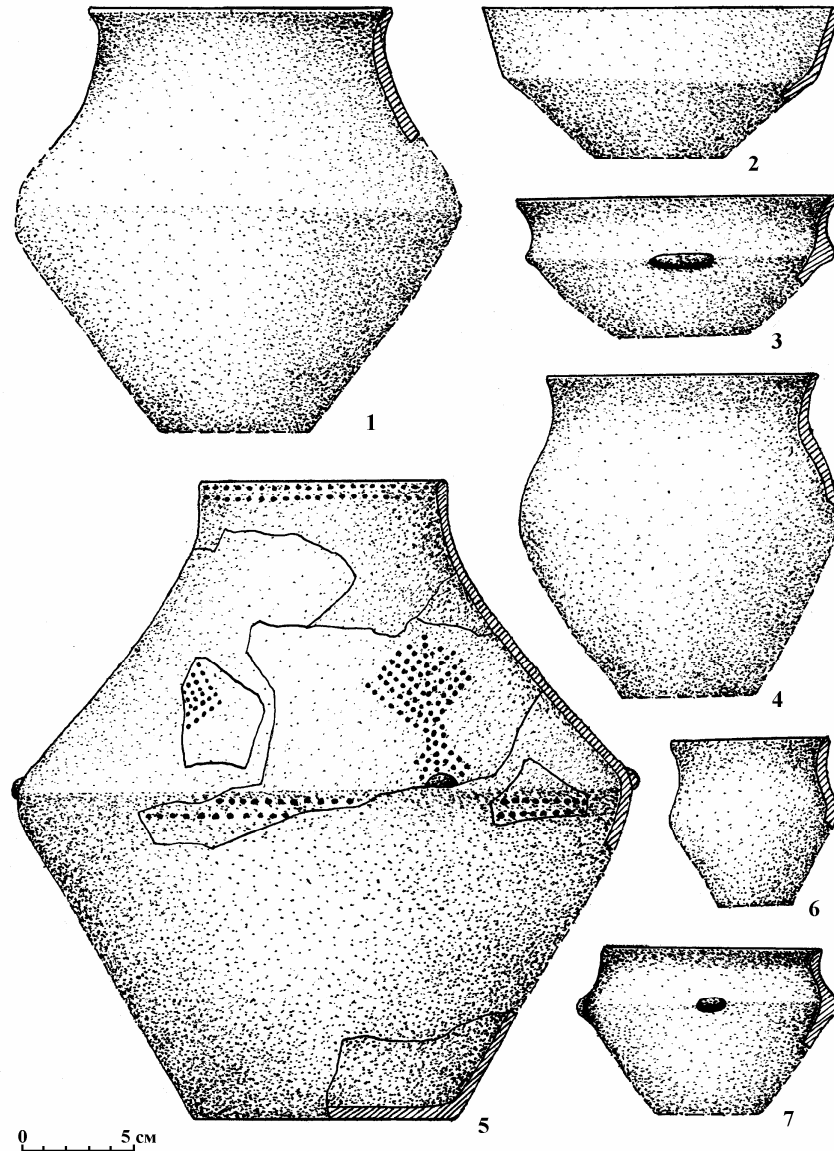

Рис. 1. Поселення Винники-Лазки. Кераміка. лендель-полгарської культурно-історичної спільності
Fig. 1. Settlement Vynnyky-Lazky. Ceramic of Lengyel-Polgars'ka culture-historical society

Миски, доля яких у складі посуду поселення найбільша за кількістю, згідно профілю стінок репрезентують три типи. Це вироби конічної (рис.2, 3,4; 3, 6; 4, 1,12), біконічної (рис.1, 2, 3; 2, 8; 3, 1, 3, 4, 8) і півсферичної (рис.2, 1,2,5; 3, 2, 5) форм, що, крім того, мають ряд підтипів і варіантів.

У конічних мисок стінки прямі і відхилені в тій чи іншій мірі назовні. В окремих екземплярах вінця дещо відігнуті. Вироби наступного виду більш різноманітні за формою. Вигин (ребро) їх стінок розміщений у верхній, середній і нижній частинах корпусу. Профіль горловини біконічних мисок прямий або відігнутий назовні. Опуклобокі посудини третього типу мають злегка загнуті до середини вінця.

Частина мисок прикрашена пластичним орнаментом. Це пелюсткоподібні і конічні наліпи під зрізом вінець і на максимально опуклій частині тулуба. Останні, як елемент декору, зустрічаються поодинокі або подвійно.

Горщикам також притаманні певні відміни у моделюванні корпусу. Вони мають біконічну (рис. 1, 1, 5, 7) та опуклобоку (рис. 1, 4; 2, 6, 7; 3, 9; 4, 3, 4) форми. Екземплярам першого типу властивий гостро- чи заокругленореберчастий профіль стінок. Серед них виділяється розміром і декором посудина висотою біля 50 см із звуженою циліндричною шийкою горловини і відносно широким дном (рис. 1, 5). Її верхня частина злегка лискована, а нижня – згладжена. Своє рідність горщика полягає в його накольчастому орнаменті, що утворює надзвичайно рідкісну в орнаментативній кераміці композицію у вигляді світового (космачного) дерева життя. Це образ певної універсальної концепції, яка визначала упродовж довготривалого часу модель світу у сприйманні більшості людських колективів планети [Рибаків, 1981, с. 64-69, 75, 126]. Його зображення було у них провідною, а в ряді культур – єдиною темою мистецької творчості, аж до початку буддистського і християнського етапів в її розвитку, яка і зараз лишається головною в культурних традиціях окремих народностей Сибіру [Топоров, 1972, с. 93].

Наколи, якими прикрашений горщик, розміщені в трьох орнаментальних зонах. Верхня з них охоплює край вінець виробу і заповнена двома горизонтальними рядами вдавнень. Середня (основна) розташована у верхній частині

тулуба і є основною в нанесенні декору – стилізованого зображення дерева. Нижня проходить по максимально опуклій частині виробу і передана трьома горизонтальними рядами

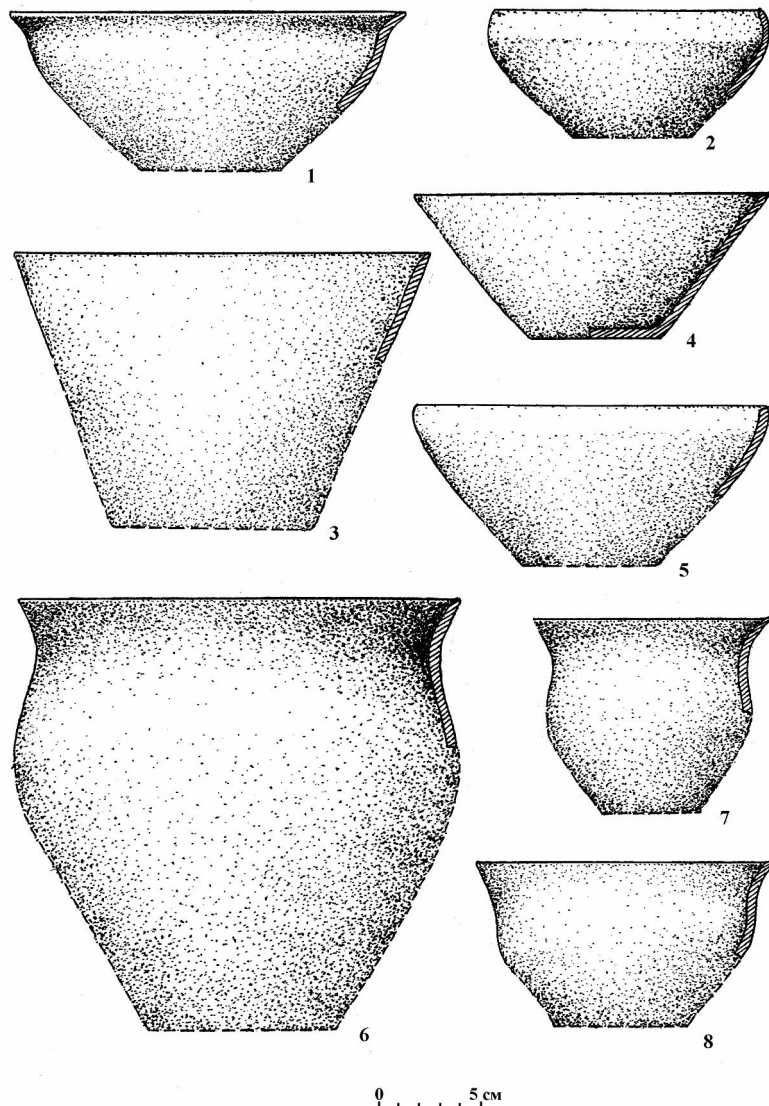

Рис. 2. Поселення Винники-Лазки. Кераміка лендель-полгарської культурно-історичної спільності

Fig. 2. Settlement Vynnyky-Lazky. Ceramic of Lenguel-Polgars'ka culture-historical society

накольчастих відтисків. Тут також наявний атрибут пластичного орнаменту у вигляді конічного наліпу.

Більшість горщиків даного типу великих розмірів висотою до 30-40 см. Серед них переважають екземпляри з аналогічними метричними промірами діаметру горловини. Діаметр донець цих виробів становить 15-20 см. Поверхня посудин, на відміну від опуклобоких, згладжена набагато ретельніше.

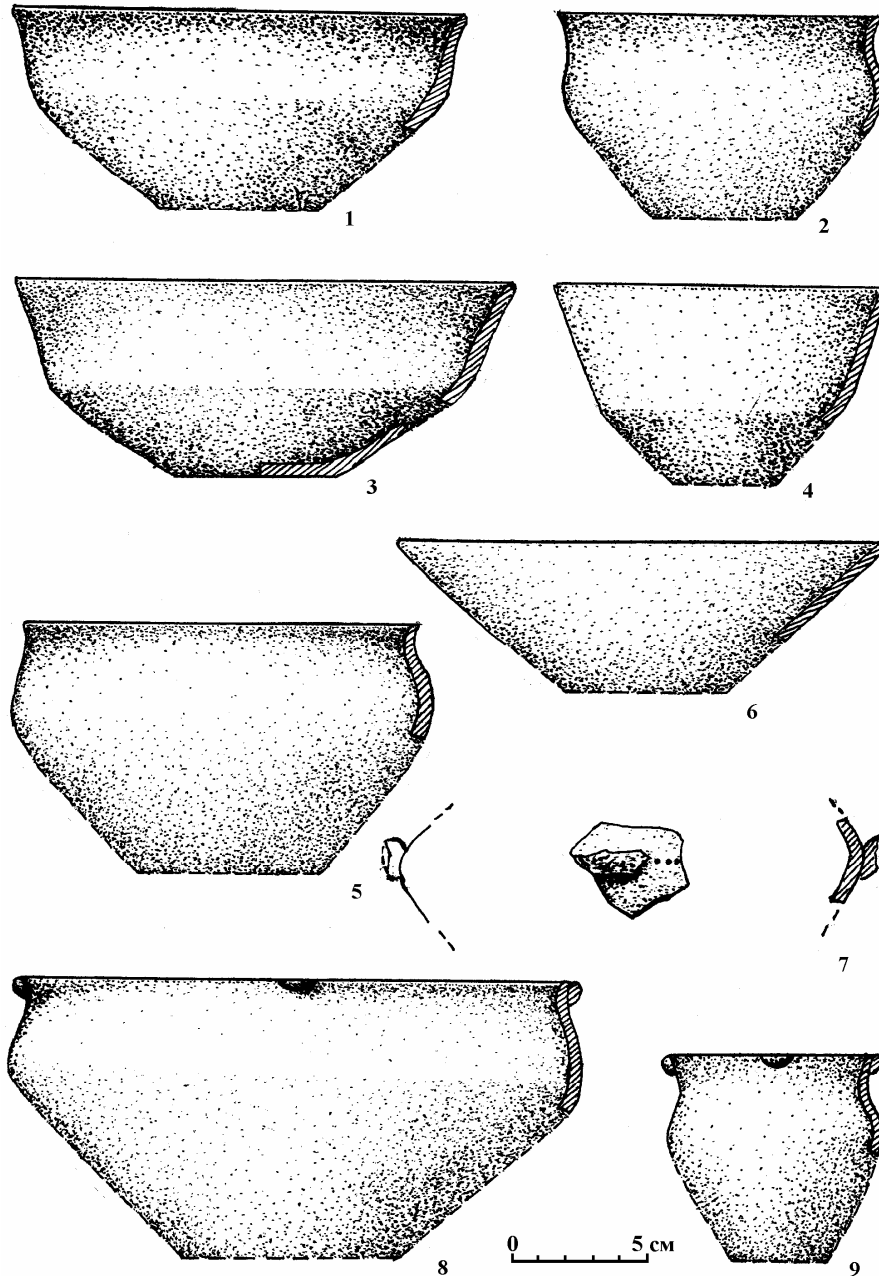

Рис. 3. Поселення Винники-Лазки. Кераміка лендель-полгарської культурно-історичної спільності

Fig. 3. Settlement Vynnyky-Lazky. Ceramic of Lengyel-Polgars'ka culture-historical society

Наявні також невеликі посудини з наліпленими у місцях вигину стінок гудзами (рис. 4, 6, 7, 10, 14), які спорадично формувались попарно. Досить оригінальним за формою є різкоподібне вушко, на кінчику якого розміщена пара конічних наліпів (рис. 4, 13).

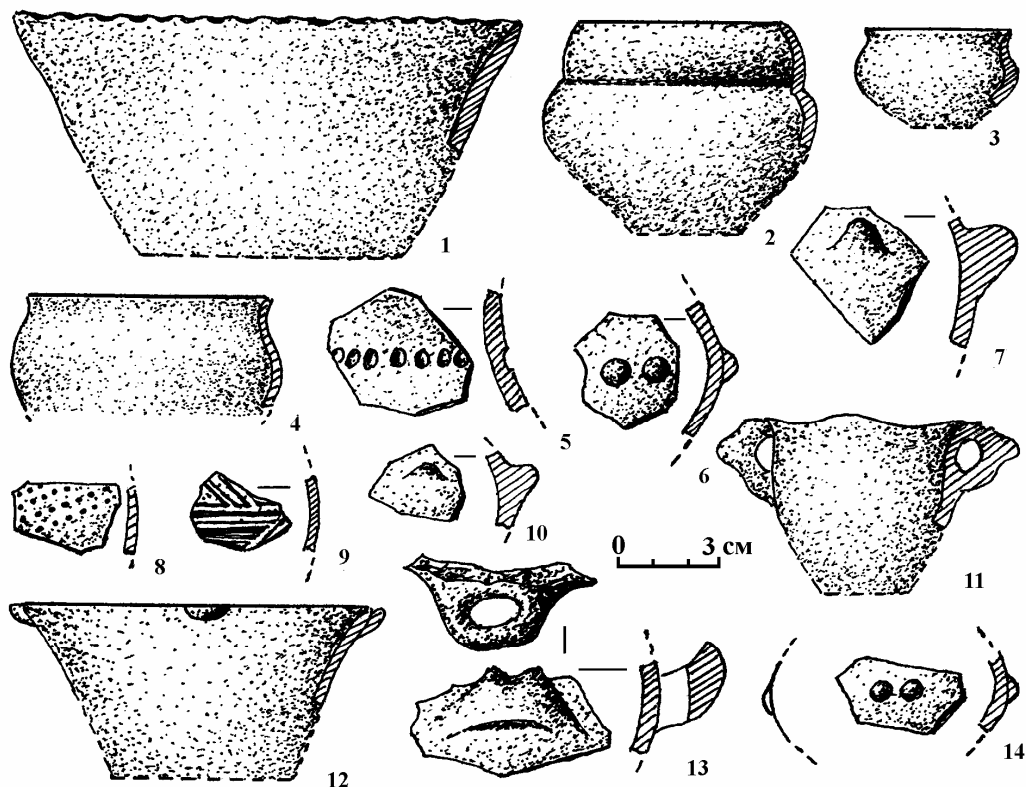

Рис. 4. Поселення Винники-Лазки. Кераміка. лендель-полгарської культурно-історичної спільноти
Fig. 4. Settlement Vynnyky-Lazky. Ceramic of Lengyel-Polgars'ka culture-historical society

Опуклобкі горщики здебільшого середніх, рідше – великих розмірів, що мають видовжений корпус з дещо опуклими стінками, котрі плавно звужуються до дна. Вінця незначно відігнуті назовні, а окремі з них прикрашені спорадичними або суцільними вдавленнями округлого штампа, внаслідок чого утворився хвилястий край зрізу вінець. В окремих випадках в нижній частині шийки посудин наліплено карбований скісними насічками пружок чи наявний декор у вигляді овальних відтисків штампа (рис. 1, 10).

Доповнюють колекцію кераміки уламки інших поодиноких форм посудин. Це, зокрема, чаші (рис. 4, 2), яким властиві опуклі стінки та відігнуті назовні чи вертикально змодельовані горловини. Оригінальним витвором гончарів поселення Винники-Лазки є верхня частина амфори з масивними вушками, що закінчуються конічними виступами (рис. 4, 11). Близька за формою посудина відома з поселення костянецької групи Острів-Попів горб на Рівненщині.

Окремі фрагменти посудин прикрашені рядками скісних наколів (рис. 4, 8), борозенок у вигляді кутів (рис. 4, 9), а також прямолінійно нанесених відтисків округлого (рис. 3, 7) і овального (рис. 4, 5) штампів.

В житлі знайдено дев'ять прясел. Їх культурне-хронологічне визначення досить проблематичне. По-перше, ці вироби зустрічаються на пам'ятках лендель-полгарської культурно-історичної спільності дуже рідко і не повсюдно, а ця колекція з поселення Винники-Лазки чи не єдина за кількістю в усьому ареалі Лендель-Полгара.

По-друге, більш вірогіднішою видається їх зв'язок з іншим енеолітичним комплексом цієї пам'ятки, що належить культурі лійчастого посуду. Подібні предмети для прядиння здобуті практично на кожному з її досліджених поселень Західної Волині і південно-східної Польщі. Там вони утворюють досить значні щодо кількості знахідок серії.

В заповненні півземлянки виявлено поодинокі знаряддя праці і незначну кількість фрагментів платівок, відщепів і уламків з покритого темно-коричневою патиною кремению туронського походження, найближчі поклади якого відомі у верхів'ї Західного Бугу, Ікви та Стиру. У первісному стані він був темно-сірий і лише від дії природних факторів, насамперед озалізнення, отримав сучасне забарвлення.

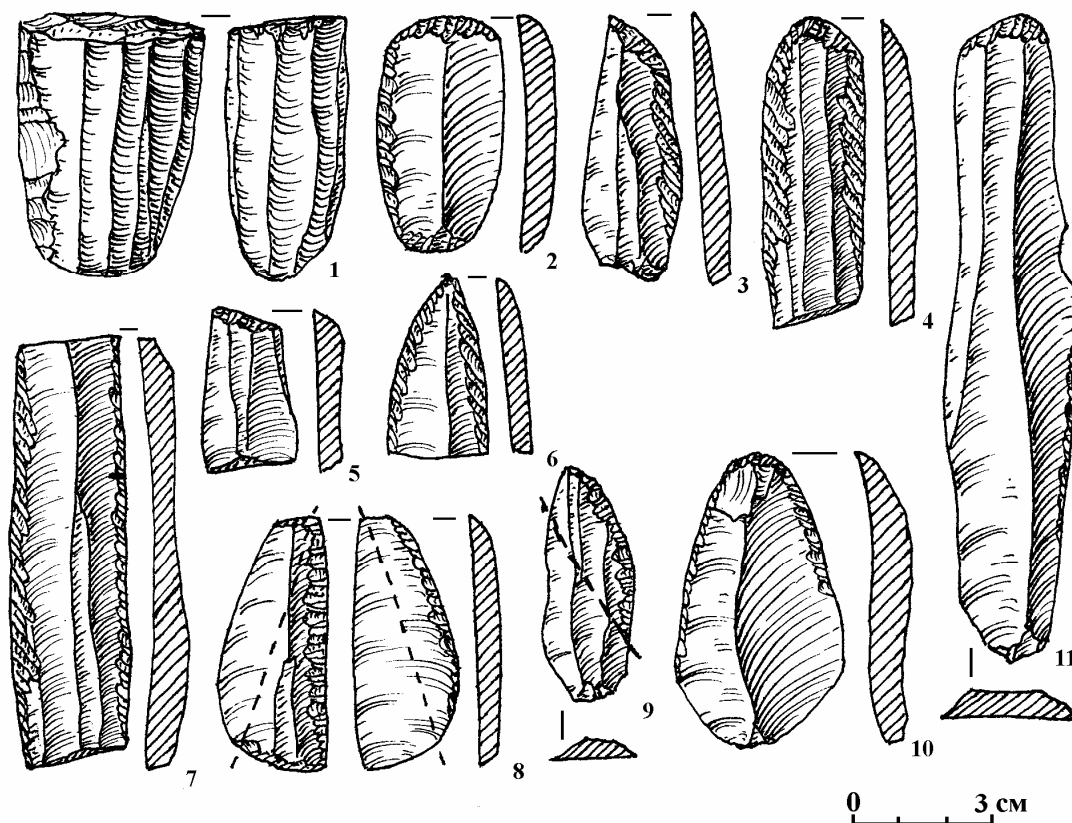

Рис. 5. Крем'яні вироби поселення Винники-Лазки. 1 – нуклеус; 2, 3, 6 – скребки; 4, 5, 7, 10, 11 – ретушовані платівки; 8 – платівка зі скісно ретушованим поперечним кінцем; 9 – вкладень серпа
Fig. 5. Flint artifacts from settlement Vynnyky-Lazky: 1 – core; 2, 3, 6 – scrapers; 4, 5, 7, 10, 11 – retouched blades; 8 – blade with oblique retouched transverse edge; 9 – sickle blade

Виготовлений на платівчастих сколах виробничий інвентар репрезентують ретушовані платівки (ножі) (рис. 5, 3-7) 5, кінцеві скребки (рис. 5, 2, 10, 11) і вкладні серпів (рис. 5, 8, 9). Заготовками перших стали як вузькі, так і дещо ширші платівки (1,8-2,7 см) довжиною 4-6 см. Бічні краї виробів фасетовані лускоподібною ретушшю. В одному випадку вторинною обробкою сформовано стрільчастий кінець заготовки, внаслідок чого предмет отримав функцію

кутового симетричного ножа (рис. 5, 6). Скребки дещо більші за розмірами. Спродуковані на платівчастому відщепі довжиною 6,1 см (рис. 5, 10) та на платівці завдовжки 15 см. (рис. 5, 11). Ле́за знахідок симетричні і утворені напівкрутою ретушшю. Знайдено подвійно-кінцевий скребок на середній частині поздовжньої платівки (рис. 5, 2)

Жниварські знаряддя за способом кріплення в руків'ї належать до типу поздовжніх симетричних. З метою підвищення ефективності в роботі їх бічні краї загострено струменистою ретушшю.

Про розщеплення кременю в межах поселення, крім згаданих вище платівчасто-відщепових сколів, свідчить утилізований одноплощинний нуклеус сплющено-конічної форми висотою 7 см (рис. 5, 1).

В житлі і довкола нього зібрано невелику кількість артефактів з каменю. Це, насамперед, одно- і дворучні зернотерки із сірого кварциту. Нижні плити увігнуті і сильно спрацьовані від роботи, пов'язаної з помолом зерна. Їх довжина коливається від 26 до 40 см, ширина від 13 до 16 см, а товщина в центральній частині – від 2,5 до 6 см [Бандрівський, 1992, с.20-21].

Відносне датування поселення Винники-Лазки та його хронологічне місце серед споріднених пам'яток лендель-полгарської культурно-історичної спільності Центральної і Південно-Східної Європи здійснені на підставі аналізу кераміки.

Пошуки аналогій до матеріалів з поселення звузились до території Західної Волині, де за останні роки зусиллями М. Пелешишина та О. Позіховського відкрито і досліджено ряд пам'яток Лендель-Полгару з переважанням у формах посуду і стилях його орнаменту полгарських впливів [Пелешишин, Позіховський, 1998, с.73-84; Позіховський, 1998, с.85-92]. Це стосується, насамперед, розмаїття видів мисок, що у порівнянні з подібними посудинами поселення Винники-Лазки мають дуже багато спільного у моделюванні тулуба (конічні і біконічні профілі). Менш визначальними є горщики, форма яких більш тяжіє до аналогічних виробів волинсько-люблінської культури. Про її впливи на дане місцезнаходження свідчить також накольчастий орнамент.

Якщо ж давати загальну етнокультурну оцінку поселення Винники-Лазки, то, по-перше, його слід датувати другою половиною IV тис. до н.е., а, по-друге, пов'язувати з фінальними проявами групи Костянець і ряшівської фази маліцької культури з незначними впливами волинсько-люблінської культури. Кераміка має надзвичайно низький відсоток досить одноманітного, штампового декору, що не властиво для досліджених старожитностей Лендель-Полгару Центральної і Південно-Східної Європи. Це спонукає нас вбачати в керамічних матеріалах поселення Винники-Лазки предтечу нової групи пам'яток згаданої вище спільності, розширення ареалу якої можливе лише після проведення обстежень в інших місцях регіону.

ЛІТЕРАТУРА

Бандрівський М.С.

- 1992 Поселення ранньобронзового періоду в урочищі „Лазки” поблизу Винник // Археологічні дослідження Винниківського історико-краєзнавчого музею за 1991 рік. – Винники. – С.15-38.

Пелешишин М.А.

- 1997 Поселення мідного віку біля сіл Костяниць і Листвин у Західній Волині. – Львів: В-во Львівського державного університету ім. Ів.Франка. – 122 с.

Пелешишин М.А., Позіховський О.Л.

- 1998 Поселення лендельської культури біля с. Хорова у Середньому Погоринні // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів. – Вип. 3. – С.73-84.

Позіховський О.Л.

- 1998 Поселення лендельсько-полгарської культурно-історичної спільності в м. Острозі // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів. – Вип. 3. – С. 85-92.

Рыбаков Б.А.

- 1981 Язычество древних славян. – Москва. – 606 с.

Топоров В.Н.

- 1972 К происхождению некоторых поэтических символов (палеолитическая эпоха) // Ранние формы искусства. – Москва: Искусство. – С.77-103.

Vitalii Konoplia

New interpretation of the materials of middle culture-historical horizon of settlement Vynnyky-Lazky

The complex of artifacts from middle culture-historical horizon of multi-layered settlement Vynnyky-Lazky is analyzed in the paper. Ceramic and flint artifacts are interpreted anew. The peculiarities of their form and functions are shown. Parallels and analogies with other settlements of Western Ukraine are revealed.

Vynnyky-Lazky settlement was defined by M. Bandrivskyj as a site of the early period of Bronze Age, in particular of *Uniatitska* culture with some local characteristics. But the author argues that this material can be connected with *Lenguel-Polgars'ka* culture-historical society